

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SELÇUK UNIVERSITY

III. ULUSLAR ARASI
MEVLÂNA KONGRESİ
3rd INTERNATIONAL
MEVLANA CONGRESS

BİLDİRİLER / PAPERS

5-6 MAYIS 2003

5-6 MAY 2003

KONYA / TÜRKİYE / TURKEY

BİR SELÇUKLU BİLGESİ OLARAK NASREDDİN HOCA

Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU*

Nasreddin Hoca, Türk kültür tarihinin en şanslı birkaç adından biridir. O da, tıpkı bir Yunus Emre, Karaca Oğlan, Fuzûlî, Pir Sultan Abdal gibi çağları aşmış, çok boyutlu olarak günümüze kadar ulaşabilmiştir. Hoca'mızın elde ettiği ün, onu sonsuza kadar taşıyabilecek zenginliktedir. Millî sınırlarımız ötesine taşan ünüyle onu dünyanın çeşitli ülkelerinde, belki biraz farklı, fakat temelde aynı olan insan olarak bulabilmekteyiz. Biraz adı, biraz kıyafeti, az da olsa Türkçesi coğrafyaya uydurulan Nasreddin Hoca, her yerde aynı güler yüzüyle, düşündüren sözleriyle karşımıza çıkmaktadır. O, sanki çocukluğumuzda bizi kucığına alıp seven, ak sakallı dedemizin yüzlerce yıl önce yaşamış bir öncüsü gibidir. Bu sebeple onu yadırgamamız söz konusu olamaz.

O bizden biridir, bizim dünümüzdür; biz ise onun yarınıyız. O hâlde aramızda kuvvetli bir bağ var demektir. Bu bağ çok çeşitlidir, çok yönlüdür. Belki de, o, "biz" olurken çoğumuzun ayrı ayrı özelliklerini elde etmiş, âdeta toplumun sözcüsü olmuştur. İşte biz Hoca'mızı bu özelliğinden dolayı sever ve sayarız.

Ancak, fıkralarına sinmiş olan düşünceleri onu bize bir bilge kişi olarak sunmaya çalışırken o düşüncelerin arasına sinsice sıkıştırılan görüşler onu bizim dünümüz olmaktan uzaklaştırmayı amaçlamaktadır. Karşımıza çıkarılan bizim Nasreddin Hoca'mız olmaktan çıkarılmakta, âdeta başka bir insan olarak sunulmaktadır. Davranışları, konuşmaları, nükteye bağlı olaylar, onun tarihî kimliğiyle uyuşmamaktadır. O; hırsız, ayyaş, yalancı, uçkuruna düşkün biri olarak gösterilmektedir. Hocamız toplumun ahlâk kurallarını hiçe sayan, içgüdüleriyle hareket ederken insan olma özelliklerini kaybeden biri olarak karşımıza çıkarılmaktadır. Birileri onu toplumumuzdan koparmakta, farklı bir dünyanın insanı olarak sunmaya çalışmaktadır. Hatta bu iş yapılırken bilimsel bir kılıf biçilmekte, farklı bilimlerin farklı terimleri arkasına sığınılmaktadır. Hoca'mızın baştan çıkarıldığı bu tür fıkraların örneklerini vermeyeceğiz; sadece yayımlanan kaynaklardaki yerlerine göndermede bulunacağız.

Bu arada, bilimsel bir kurnazlıkla ekonomik bir kafa yapısının nasıl birleştiğini de göstermeye çalışacağız.

* Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı

Nasreddin Hoca, Türk toplumunun bilge kişisidir, akıl danışılanı, adalete güvenilen, dinî konuşmalarına önem verilen bir büyüğümüzdür. O; eskilerin şamanı, dünün Dede Korkut'u, günümüzün sayılan bir kişisidir. Türk toplumu olarak onu hep böyle gördük, böyle bildik, kabul ettik. Onu, dinî bilgilerimizi artıran, adaleti yerine getiren, çocuklarımızı okutan, zor anlardaki sıkıntılarımıza ortak olan bir ülkü adamı olarak görmeyi bir görev bildik. Çünkü gerçek yüzü, adındaki "Hoca" olma özelliği olayları böyle yorumlamamızı gerektiriyordu; doğrusu da buydu.

Bütün toplumlarda, komşuları olsun veya olmasın başka toplumlarla, onların küçük birimleriyle, dinî inanış sistemlerinin adlarıyla, bazı yöneticileriyle ilgili olumsuz yargılar vardır. Bunlar; aşağılama, hor görme ve küçümseme, hatta hakaret etme anlamlarında kullanılır. Türk toplumunda da böyle birkaç kelime vardır. Biz bunları ayrı ayrı ele almayacağız; sadece örneklerle yetineceğiz. İkinci Emevî halifesi Yezid bin Muaviye ebi Sufyan (645-683), Hz. Ali'nin küçük oğlu Hz. Hüseyin'i Kerbelâ'da öldürttüğü için (680) İslâm dünyasında, hayırla anılmaz. Bütün İslâm dünyasında olduğu gibi, Konya'da da sevilmeyen, özellikle yanlış ve kasıtlı iş yapanlara hakaret anlamında "Yezit" diye seslenilir.

Türkçede bel soğukluğu diye bilinen hastalığın bizdeki adlarından biri de frengidir. Halkımız bu hastalığı Frenklerin hastalığı olarak kabullenmiş ve onları aşağılayıcı olarak kullanmıştır. İşte yüzlerce yıl önce Anadolu'daki bazı kesimler de, bazı davranışları sergilemek, Nasreddin Hoca'mızı aşağılamak için benzer bir yolu seçmişlerdir. Bu işlem iki yolla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Bu yollardan birincisi ve daha genel önemli olanında "hoca", bazen de "imam" kavramı etrafında olumsuz görüşler örme yoluna gidilmiştir. Burada Nasreddin'nin de bir temsilcisi olduğu hocalık kurumu aşağılanmaya çalışılmış, hocalar olumsuz yargıların kurbanı edilmeye çalışılmıştır. Bu arada onlar; çok yiyen, kişisel çıkarlarını ön plâna alan, yanlış davranan kişiler olarak ele alınmış, bu özelliklere bağlı olarak fıkraların kahramanları hâline getirilmişlerdir. Yüzlerce yıldan beri anlatılagelen benzeri fıkralardan ikisi Prof. Dr. İlhan Başgöz'ün Amerika Birleşik Devletlerin'de yayımladığı **Turkish Folklore Reader** (1971) adlı kitabına alınmıştır.

İkinci yol ise doğrudan Nasreddin Hoca'nın adına bağlı olarak ele alınmıştır. Deli Birader adıyla da tanınan, asıl adı Mehmet olan (öl. 1535) Gazali'nin **Dafîü'l- Gumûm Râfîü'l- Humûm** adlı eserindeki Hoca'mızla ilgili fıkralar son derece yüz kızartıcıdır. Bir ara Akşehir'de de müderrislik eden, daha sonra İstanbul'a yerleşen Gazali'nin yaptırdığı hamamdaki eğlenceler rezalet derecesine varır. Bunun üzerine Sadrazam İbrahim Paşa, hamamı bir gecede yerle bir ettirir. Hezeliyat türünün örneklerinden kabul edilen eser daha sonra aralıklerle dört defa daha kopya edilir. Ancak üçüncüsünden (yani ikinci kopya-

dan) itibaren Hoca fıkraları yazmaya alınmaz. Her hâlde gerçeği gören biri bu kasıtlı fıkraları Hoca'mıza uygun görmemekle en doğru işi yapmıştır.

Doğrudan Nasreddin Hoca'mıza bağlı olarak düzenlenen lâtife kitaplarında da durum benzeri şekilde sürüp gitmektedir. Kathlen Burril'in yüksek lisans tezi olarak hazırladığı 1618 tarihli Groningen yazmasındaki fıkraların yarıya yakını benzer yapıdadır.

Özetlemek gerekirse, toplumdaki pek çok olumsuz davranışı, konu alan lâtifeleri şöhretinden dolayı Hoca'mıza bağlanıvermiştir. Bunlardan pek azı art niyet olmadan, "adamın biri" yerine, akla ilk geliveren Hoca'mızla ilgilendirilivermiştir. Ancak önemli bir bölümü kasıtlı olarak Hoca'mıza bağlanıvermiştir.

Bu arada, ilköğretim okulları için Nasreddin Hoca kitabı hazırlayıp ticaret hayatına atılan bazı yazar ve araştırmacılar bu kitaplara gerçek Nasreddin Hoca fıkralarını almak için çaba sarfederken bilimsel ortama geçince Hoca'mızı dünyanın en ahlâksız adamı olarak gösteren fıkraların onun adına bağlanmasını bilimsel cambazlıkla dengelemeye çalışmışlardır. Biz üzülererek söylüyoruz, bu tür fıkralardan örnek vermeyeceğiz. Ancak bu tür fıkraların tamamına yer veren kitabın künyesini ve bu arada bazı fıkraların numaralarını vereceğiz.

Bu kitap Pertev Naili Boratav tarafından hazırlanan **Nasreddin Hoca** (İstanbul 1995) adlı kitaptır. Kitap, Yapı Kredi Yayınları arasında basılmışsa da, bu fıkralar yüzünden depoya kaldırılmış, galiba yayından sorumlu kişi de (Enis Batur olabilir) bir süre görevinden uzak kalmıştır. Ancak UNESCO tarafından Nasreddin Hoca yılı ilân edilen 1996 yılında aynı kitap, kapak değişikliğiyle Edebiyatçılar Derneği (Ankara 1996) tarafından aynen yayımlanmıştır. İşte o kitapta yer alıp da yüzünü kızartmadan okuyamayacağımız fıkralardan bazılarının sayfa ve numaraları: 94 / 9, 94 / 10, 95 / 15, 104 / 47, 107 / 64, 107 / 65, 108 / 66, 110 / 78, 111 / 80, 111 / 81, 116 / 100, 118 / 108 , 118 / 109, 119 / 112, 121 / 120, 121 / 122, 125 / 138, 127 / 147, 130 / 156, 171 / 297 ve daha niceleri. Bunlardan özellikle; 65, 66, 100, 108, 112, 138, 156, 297 numaralılarını okumak için insanın yüzüne perde tutması gerekecektir.

Hoca'mızın nasıl bir gayya kuyusuna itilmek istendiği artık herkes bilmektedir. Ancak yanlışların sürüp gitmekte olduğu da gözden kaçmamaktadır. Onun için Hoca fıkralarının belirleyici özelliklerini ortaya koymak, böylece ona ait olduğunda birleşilen fıkralardan bir kitap yayımlamak. 22-27 Haziran 1996 tarihleri arasında Ankara'da toplanan ve Nasreddin Hoca seksiyonu da bulunan bir büyük kongrenin açış konuşmasını yapan Prof. Başgöz'ün, Hoca'ya mal edilen ve onun minarenin ne olduğunu bilemediği fıkra gibi maksatlı olarak Hoca'mıza bağlanan fıkraların temizlenmesi gerekir. Hoca'yı yalancı, hırsız, rüşvetçi olarak göstermek, yüzyıllardan beri süregelen karalama çalışmalarının birer parçasıdır. Bu sebeple, fıkraların sayısının azalması söz konusu olacaktır; ancak gerçek fıkraların az sayıda olması elbette üzüntü kaynağı olmayacaktır.

Hoca'mızın bilgeliğini gerçek fıkralarda bulmamız son derece kolay olacaktır. Hangi fıkraların zorla ona bağlandığı hatırlanırsa, Hoca kişiliğiyle örtüşen fıkralardaki görüşler Nasreddin'imizin bilgeliğini ortaya koyacak güçtedir. İnsanları her zaman öğrenmeye çağıran Hoca'mızın vermek istediği mesajlar bu fıkralarında açıkça ortaya konulmaktadır.

Araştırmacıların değerlendirdiği belgelere göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun çekirdeğini oluşturan Beyliğin kuruluşundan 90 yıl önce doğmuş, 15 yıl önce de vefat etmiştir. Tarihler elbette tartışmaya açıktır. Ancak, gerçek olan şudur ki, Nasreddin Hoca tam Selçuklu dönemi aydınıdır. Öldüğü yıl İkinci Sultan Mesud'un ilk saltanat dönemine (1281-1297) rastlar. Ancak Selçukluların sonu görünmüştür. Akşehir'de yaşayan, zamanın başşehiri Konya'ya gelip giden Hoca'mız elbette olup bitenlerden haberdardır. Unutulmasın, onun gibi insanların olaylara bakışı elbette farklı olacaktır. İnsanların gülmeye de ihtiyacı olacaktır. Her sözü bir noktaya, her davranışı bir gülümsemeye bağlanıveren Hoca'mız üzerine büyük görevler düşecektir.

700 yıldan beri çok yönlü olmasıyla toplumumuza, hatta yabancı toplumlara da yön veren Hoca'mızın bilgeliği fıkralarına da yansımıştır. Ancak fıkraların yazmalarda yer alan şekilleriyle halk ağzında anlatılmakta olan şekilleri arasında zamanla değişiklikler oluşmaya başlamıştır. Onun için Hoca fıkralarına yaklaşırken, dikkatli olmalıyız.

Aşağıdaki fıkraların yorumu elbette kişilere göre değişmeyecektir; ancak isteyenler farklı şekilde yorumlayıp altında tasavvufî izleri de arayabilir. Hoca'mızın fıkralarını değerlendirirken benzer fıkraları da unutmamak gerekir. Bu tür fıkralar birlikte düşünülünce daha sağlıklı sonuçlara ulaşılabilir.

Nükte cümlesi, “Şu ak sakalımla bana inanmıyorsun da eşeğe mi inanıyorsun?” fıkrasında, hatırlayacağınız üzere Hoca, eşeğini isteyen komşusuna “Eşek evde değil!” diye cevap verir. İşler ters gidecek ve bir de fıkra oluşacak ya, eşek anırır. Sonrası biliniyor: komşu ile Hoca'nın konuşması.

Bu fıkrayı tek başına değerlendirirseniz, Hoca'mızın yalancı biri olduğu sanılacaktır; oysa işin aslını başka fıkralarda da aramalıyız... Meselâ, komşusu kendi eşeği yorulmasın diye Hoca'nın eşeğini istemektedir. Veya daha önce verildiğinde, yanlış hareketleri sırasında hem eşek döğülmüş, hem de sahibinin yani Hoca'mızın arkasından küfredilmiştir. Yahut komşusu Hoca'nın eşeğini istemeyi alışkanlık hâline getirmiştir. Sonunda Hoca da insandır ve onun da bir dayanma gücü vardır. Fıkramızda “Ak sakal” motifi, galiba fıkralarda tek tek ele alınan olayları özetlemektedir.

Halkımızın dilinden düşürmediği ünlü atasözümüzün, Hoca'mızın bir fıkrasıyla ilgili olduğunu da hemen hatırlayacaksınız.

Köyünden kasabaya, belki de şehre inen Hoca'ya sipariş veren çocuklardan yalnız bir tanesinin para vermesi elbette son derece anlamlıdır. Hoca'nın

onca çocuğa karşılıksız olarak düdük getirmesi belki gerçekleşebilirdi; ancak içlerinden birinin para verip ısmarlaması, elbette öbür çocukların da dikkatini çekmesi gereken bir olay olarak görülmeliydi. Bir bilge olan Hoca'mız nükte cümlesi, para vermeyen çocukların üzülmemesi için verilmiş bir mesaj gibidir. Onlara, "Para mı verdiniz de düdük istiyorsunuz!" demek başkadır, "Parayı veren düdüğü çalar!" demek başkadır.

Hocamızın damını aktarmasıyla ilgili fıkrasını bilenlerin çoğunlukta olduğuna inanıyorum. O, kış geliyor diye hazırlıklara başlıyor. Damda yorgun argın çalışırken adamın biri aşağıdan Hoca'ya seslenir ve onu yanına çağırır. Adamın dilenci olduğunu söylemesi üzerine Hoca'mız onu da dama davet eder ve orada, "Allah versin!" diyerek sadaka vermeden aşağıya gönderir.

Dilencinin iki saygısızlığı vardır: Damda iş yapan adamdan sadaka istemek, onu bu amacını bildirmeden aşağı indirmek, orada iş mi yarım kacak, Hoca'nın vakti var mı, hatta yanında sadaka verecek "küçük para" var mı?

Bir başkasının, belki de küfürle, tekme tokatla kovacağı, en azından, "Be adam bunu damda iken söyleseydin de hâletseydik." yollu sitem edeceği insana, aynı yolla cevap vererek başkalarını da rahatsız etmesini önlemeye çalışmaktadır.

Sonuç olarak, Hoca'mızın olaylara bizlere göre farklı biçimlerde yaklaştığını gördüğümüzü söyleyeceğiz. Taşındığı çeşitli özellikler Hoca'mızın böyle davranmasını gerektirmektedir. Bilgin ve bilge kişiliğiyle o, insanları anlayabileceği dille eğitmeye çalışmaktadır. Kuru mesajlar yerine, olayların akışına uygun nüktelerle insanlara yaklaşmak, belki de Hoca'mızın kendine özgü özelliklerinden biridir. Herkes, anlayabileceği bir dille eğitilmeli, topluma kazandırılmalıdır. Nasreddin Hoca'mız bunu başarmış ve yüzlerce benzerinin arasından sıyrılarak günümüze kadar gelebilmiştir.